OPh – Rowling J.K. Harry Potter and the Order of Phoenix. – London, 2001. – p.638.
HBP – Rowling J.K. Harry Potter and the Half-Blood Prince. – London, 2005. – p.607.

Самохіна (Дмитренко) В. О., Дмитренко Ю. А.

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ – СИМВОЛ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Актуальність даного дослідження обумовлена необхідністю всебічного аналізу функціонально-стилістичних характеристик інтертекстуального контексту, виявлення його ролі в загальній структурі тексту, а також важливістю створення цілісного уявлення про співвідношення і взаємодію різних типів членування тексту. Р.С. Чорновол-Ткаченко вважає, що "передумовою лінгвістично вичерпного аналізу інтертекстуальності є поняття того факту, що основою будь-яких міжтекстових взаємодій є концепт тексту" [18:199].

На початку XX сторіччя виник термін "інтертекстуальність", який небаченими темпами почав завойовувати літературу. На сьогоднішній день ми можемо сказати, що він перетворився у символ сучасної філології [1], [2], [5], [12].

Як зазначає О. О. Селіванова, "інтертекстуальність ґрунтується на культурній компетенції читача, яка в термінах когнітивної лінгвістики моделюється у вигляді читацьких фреймів, що не лише є засобами перекодування кожного нового тексту, а й механізмами розширення й оновлення глобального інтертекстуального фрейму" [16:191].

Сучасна текстологія все частіше зіштовхується з проблемами розуміння, адекватного сприйняття переданого повідомлення [10; 11]. Як філологічна проблема, вертикальний контекст здобуває особливу актуальність у даний час, коли зневага культурою і літературою приводить до все більш широкого поширення нерозуміння тексту, зведення процесу читання, особливо творів класичної літератури, просто до поверхневого сприйняття більш-менш цікавої фабули [9; 13].

Відомий американіст А. Звєрєв писав: "Серед самих характерних рис культури цього сторіччя саме необхідно назвати переклик з епохами, дуже від неї віддаленими" [Цит. по: 15: 7]. Так, ми можемо сказати, що письменник, визначаючи в процесі творчості відносини свого тексту до інших текстів, не тільки виходить у широкий "діалогічний" контекст дійсної, попередньої і наступної літератури, але і виробляє свою естетико-світоглядну позицію і ті художні форми, що найбільш адекватно дозволяють її виразити [19: 255].

Ж. Женнет у своїй статті "Полімпсести" (тобто, побудова тексту за канвою іншого тексту) дав п'ятичленну класифікацію різних типів взаємодії текстів [Цит. по: 15: 15]:

- інтертекстуальність як присутність в одному тексті двох чи більш текстів (алюзія, цитата, плагіат, парафраз);
- паратекстуальність як відношення тексту до своєї назви, післямови, епіграфу;
- метатекстуальність як коментуюче, а частіше критичне посилання на передтексти;
- гіпертекстуальність як осміяння і пародіювання одним тестом іншого;
- архітекстуальність як жанровий зв'язок текстів.

Нам здається найбільш доцільним зупинитися докладніше на інтертекстуальності як особливому виді членування, властивому текстам сучасної літератури XX-XXI століть.

Насамперед варто розрізняти дві сторони інтертекстуальності – читацьку (дослідницьку) і авторську. З погляду читача, інтертекстуальність – це установка на більш глибоке розуміння тексту чи на дозвіл нерозуміння тексту (текстових аномалій) за рахунок установлення багатомірних зв'язків з іншими текстами, які пов'язані з даною референціальною, синтагматико-комбінаторною, звуковою і ритміко-синтаксичною пам'яттю слова. За аналогією з інтертекстуальністю можна говорити про автотекстуальність, коли нерозуміння розв'язується за рахунок установлення багатомірних зв'язків, породжуваних визначеною циркуляцією інтертекстуальних елементів всередині того самого тексту [14: 2].

Показовим з цього погляду є роман Дж. Джойса "Уліс". Значеннєва глибина назви розкривається в міру дозволу різних міжтекстових протиріч. Основна опозиція твору – "Ірландія XX століття – міфологічна Італія" є також основою міжсвітової (у двох значеннях – лінгвістичному і філософському) і міжтекстової референції. Роман Джойса побудований на алюзії, причому ретельне інтертекстуальне дослідження виявляє більш глибокі зв'язки між життям героїв міфів і дублинців. "Кожний може бути кожним", – говорить нам Джойс. І може бути дійсно. Одисей і Блум – це тілесні оболонки однієї і тієї ж сутності [11: 135].

З погляду автора, інтертекстуальність – це спосіб генезису власного тексту і постульовання власного поетичного "Я" через складну систему опозицій, ідентифікації і маскування з текстами інших авторів. Аналогічно можна говорити про автоінтертекстуальність, коли при породженні нового тексту ця система опозицій, ідентифікацій і маскування діє вже в структурі ідіолекту визначеного автора, створюючи багатомірність його "Я". Таким чином, інше "Я" письменника, з яким він вступає в діалог, може бути як поет-попередник, так і він сам. Співвіднесення тексту з іншими породжує двійників як на рівні сюжету, так і на рівні "текст-текст" [17: 13].

Завдяки авторської інтертекстуальності весь простір поетичної і культурної пам'яті вводиться в структуру знову створюваного тексту як змістоутворюючий елемент, і таким чином, літературна традиція йде не з минулого в сьогодення, а із сьогодення в минуле і конституується новим художнім явищем [12: 148]. Яскравий тому приклад – роман Джона Фаулза "Жінка французького лейтенанта". Своєрідність поетики роману полягає в тому, що, постійно викликаючи читача па співтворчість, Фаулз установлює з ним безпосередній контакт, широко користується такими комунікативними одиницями, як текстові і позатекстові коментарі, включаючи в ці останні різноманітні цитати у вигляді епіграфів і постачаючи текст розгорнутим апаратом виносок, частково документальних, котрі і створюють враження великої наукової вірогідності що читається [3: 322]. Автор "підриває" лінеарність тексту, пропонуючи нам варіант його нового прочитання. Цитати та алюзії, якими так і рясніє роман Фаулза, введені в текст особливим прийомом – аплікацією. А схрещування і взаємна трансформація змістів породжує те, що Бахтин назвав "смисловими гібридами" [4: 76].

Наслідування – відштовхування в інтертекстуальних відношеннях зв'язуються з поняттями "декомпозиції" і "рекомпозиції". Насамперед, ці явища відносяться до звукової пам'яті слова. Саме звукова "рекомпозиція" виявляє "вертикальний контекст" і "парагматизм" інтертексту. Під "парагматизмом" Ю. Крістєва розуміє входження множинності текстів і змістів у поетичне повідомлення. Термін "парагматизм" вказує, що кожен елемент працює як рушійна "грама", яка скоріше породжує, чим виражає зміст [19: 248].

Цікаву техніку парагматизму ми спостерігаємо наприкінці XX століття. Тканина, яка насичена парагматизмом творів, не зшивається, не складається, а ніби розпадається на окремі фрагменти, що одержує свою візуальну інтерпретацію. Твори такого роду властиві пізньому Набокову ("Лоліта", "Ада"). Автор, немов, грає з читачем у шахову гру, розставляючи йому пастки у вигляді різних алюзій. І якщо ці романи прочитає освічений філолог, то він з впевненістю професіонала обійде всі ці капкани і одержить ще небувале задоволення.

У постмодерністських текстах кожен контраст із претекстом обертається зв'язком, у результаті інтертекстуальний зв'язок здобуває характер каламбуру, гіперболи або їхнього взаємонакладнення. Так з'єднуються "високий" і "низький" регістри, причому як би підвищена "тілесність" інтертекстуального фрагмента в порівнянні з іншими компонентами тексу часто змушує сучасних авторів знаходити його переосмислення в сфері фізіології. Часто стає неможливим не тільки провести межу між "високим" і "низьким", але і вирішити, чи є даний твір художнім, чи його скоріше можна зарахували до розряду літературної критики [6: 601]. Якоюсь мірою такий тип твору заданий іноземними зразками, серед яких найбільш показовий роман американського письменника Р. Федермена "На ваш розсуд". Заголовок роману визначає спосіб його прочитання – читач вільний прочитувати його як завгодно, тому що сторінки в тексті не мають нумерації, а частини тексту – рубрикації. При цьому сам текст являє собою "життя в цитатах" з Д. Деріда, Р. Варта, Х. Борхеса і з власних романів Р. Федермена. Графічно ж текст "зчленовується" за принципом колажу з філософським претекстом.

У зв'язку з вищезгаданим прикладом постає питання: "Наскільки постмодерністською є інтертекстуальність?" Іноземні дослідники, наприклад, М. Пфістер, пише, що інтертекстуальність аж ніяк не обмежується постмодерністською літературою, хоча постмодерністська інтертекстуальність має свою специфіку: раніше інтертекстуальність була лише одним із прийомів поряд з іншими, а зараз це самий висунутий прийом і невід'ємна частина постмодерністського дискурсу [2: 420]. І ми не можемо з ним не погодитися. Однак варто скоріше говорити не про прийом інтертекстуалізації тексту, а про те, що в літературі останніх років кожен новий текст просто інакше не народжується, як з фрагментів ми з орієнтацією на "атоми" старих, причому співвіднесення з іншими текстами стає не крапковим, а загальнокомпозиційним, архітектонічним принципом. З позиції ж читача нові тексти інакше і не прочитуються, як у металітературному ключі.

Якщо раніше, на початку XX століття, автори прагнули асимілювати інтертекст у своєму тексті, вплавити його в себе аж до повного розчинення в ньому, запровадити монтування інтертекстуалізації (Олдос Хакслі "Жовтий Кром"), то кінець століття визначає прагнення до дисиміляції, до введення формальних авторів, до мети текстової гри з "чужим" текстом (Р. Федермен "На ваш розсуд", В.В. Набоков "Ада").

Тенденція розгортання навколо даного тексту цілого "пучка" текстів інших авторів, що співвідносяться з ним, дозволяє художнику слова визначити свою відмінність від інших авторів, затвердити власне поетичне "Я" серед інших і стосовно інших. Власне кажучи, інтертекстуальність стає механізмом метамовної рефлексії (функції інтертексту визначаються винятково через "Я" кожного автора, що веде до зовсім нового трактування вже існуючих претекстів) [5: 14; 10: 125].

Підводячи підсумок, відзначимо, що:

– інтертекст вводить у свій текст деяку думку, об'єктивовану до існування даного тексту як цілого;

– міжтекстові зв'язки створюють вертикальний контекст твору, з чим він здобуває неоднорідність змісту. Два тексти стають семантично суміжними, що породжує ефект метатекстової метонімії;

– категоріями для проникнення у вертикальний контекст твору є реалії, ідіоматика, цитати, алюзії;

– джерелами алюзії може стати класична література, грецька і римська міфологія, фольклор, дитячі вірші, Біблія.

Література

1. Аллен У. Традиция и мечта. – М.: Прогресс, 1970. – 422 с.
2. Анастасьев Н. А. Обновление традиции. Реализм XX века в противоборстве с модернизмом. – М.: Сов. писатель, 1984. – 431 с.
3. Аникин Г. В., Михальская Н. П. История английской литературы. – М.: Высшая школа, 1985. – 343 с.
4. Бахтин М. М. Проблемы содержания, материала и формы в словесном творчестве // Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975. – 187 с.
5. Безродный М. Конец цитаты // Новое лит. обозрение. – М., 1995. – № 12.
6. Введение в философию: Учебник для вузов. – В 2х частях / Фролов И. Т., Араб-Оглы Э. А., Арефьева Г. С. и др. – М.: Политиздат., 1982. – Т. 2.. – 639 с.
7. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 149с.
8. Гальперин И. Р. Сменность контекстно-вариативных форм членения текста // Русский язык. Текст как целое и компоненты текста. – М.: Наука, 1982. – С. 18-29.
9. Гюббенет И. В. К проблеме понимания литературно-художественного текста. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 112 с.
10. Золян С. Т. О семантике поэтической цитаты // Проблемы структурной лингвистики. 1985-1987. – М., 1989. – 136с.
11. Ивашева В. В. Английская литература XX века. – М.: Просвещение, 1967. – 476 с.
12. Ильин И. П. Стилистика интертекстуальности: теоретические аспекты // Проблемы современной стилистики: Сб. науч.-аналитич. трудов. – М.: 1989.
13. История зарубежной литературы XX века, 1917-1945: Уч. пос. для студ. пед. ин-тов / под ред. В. Н. Богословского, З. Т. Гражданской. – Изд. 4. – М.: Просвещение, 1990. – 431 с.
14. Плотникова С. Н. Описание как единица контекстно-вариативного членения художественного текста (на мат-ле англ. и амер. романов XVIII-XIX вв.) – Автореф. дис. канд. филол. наук. – М., 1981. – 18 с.
15. Пухнатая С. А. Феномен постмодернизма в современной литературе. – . Горловка: Рукопись, 1999.
16. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
17. Фатеева Н. А. Интертекстуальность и ее функции // Лит. обозрение. – М., 1997. – № 5. – С. 12-21.
18. Черновол-Ткаченко Р. С. Концепт художественного текста как основа интертекстуальных взаимодействий // Всеукр. наук. Форум: сучасна англістика: стереотипність і творчість: Тези доп. / За ред. В.О. Самохіної (Дмитренко). – Харків: Торсінг Плюс, 2006. – С. 199-201.
19. Ямпольский М. Память Тиресия. Интертекстуальность и кинематограф. – М., 1993. – 269 с.